

Bilgiyi Edinme ve Kullanmada

Kur'an'ın Eleştirel Düşünme Metodolojisi

¹ Ahmet Kurnaz

¹ Yrd. Doç. Dr., Özel Eğitim ABD., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye

Özet

Araştırma bilgiyi edinme ve kullanmada Kur'an'da ve Sünnette eleştirel düşünme metodolojisinin nasıl ele alındığı incelenmiştir. Bu amaçla eleştirel düşünmenin temel özellikleri belirlenmiş, bu özelliklerin yerine getirilmesini öneren ayetlerin sayısı ve özü ele alınmıştır. Araştırma nitel yaklaşımla literatür taraması yaklaşımı ile yürütülmüştür. Bu amaçla eleştirel düşünmenin bilgiyi arama, bilgiyi edinme ve kullanmada amaca sahip olma, araştırma-sorgulama, bilgi toplayabilme ve keşfedebilme ile ilgili olarak altı; kesin ve sağlıklı bilgiye dayanma ile ilgili olarak dört; bilgiyi edinme ve kullanmada amaca sahip olma ile ilgili olarak dört; araştırma-sorgulama ile ilgili olarak üç; bilgilere ait kaynakların güvenilirliklerini sorgulama ile ilgili olarak iki; bilgileri olduğu gibi kabul etmeme ile ilgili olarak bir; bilgideki çelişki ve tutarsızlıkları yakalayabilme ile ilgili olarak bir; bilgiden doğru çıkarımlar yapabilme ile ilgili olarak iki; bilgileri doğru dayanaklarla savunabilme ile ilgili olarak altı; bilgiyi edinmede gözlem yapabilme ile ilgili olarak bir; ilişkisiz bilgileri kanıtlardan ayıklayabilme ile ilgili olarak bir; bilgiye dayalı tahmin etmeye ile ilgili olarak iki; kanıtları ustaca ve bağımsız biçimde kullanma ile ilgili olarak beş Ayet-i Kerime olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu ayetlerin içeriğinin bilgiyi edinme ve kullanmada eleştirel düşünmenin metodolojisi ile tam olarak uyumlu olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, eleştirel düşünme, bilgiyi edinme, bilgiyi kullanma

1.Giriş

Eleştirel düşünmenin ne olduğu ve nasıl öğretileceği sorusunun başlangıcı, Platon'un bir şeyi bilme iddiasında bulunmadan önce o şeyi bilecek konumda olmaya önem veren ve insanın bir konuda fikir yürütmeye başlamadan önce neleri bilip neleri bilmediğini araştırması gerektiğine değinen Sokratik diyaloglarındaki doğru bilgi arayışına kadar geri götürülebilir [1]. Eleştirel düşünme, bu açıdan ele alındığında, hem antik felsefede hem de İslam felsefesinde entelektüel erdemlerin başında gelen ve felsefenin sofia'ya değil ama philo-sofia olarak tanımlanmasına yol açan bilgelik erdeminden başka bir şey değildir. Lipman'ın da işaret ettiği gibi, antiklerin bilge, modernlerin ise eleştirel düşünür dedikleri insanlar, bilgi ve deneyimle desteklenmiş akla dayanan ve pratiğe dökülebilen sağlam yargılarda bulunan insanlardırⁱⁱ.

Düşünme, içinde bulunulan durumu anlayabilmek amacıyla yapılan aktif, amaca yönelik organize zihinsel süreçlere verilen addır. Her şey düşüncede yatar, düşüncelerle yönetilir ve üretilir. Düşünceler zihin, beden ve ruh arasındaki denge oluşturularak bütünleştirilir. Ancak bu düşüncelerden etkili olanının seçilmesi için elemeler yapılmalıdır. Bu da eleştirel düşünerek gerçekleştirilir. Genel geçer, daha önce düşünülmemiş fikirleri ortaya koyarken yaratıcılık ön plana çıkar. Hayatı oluşturan şeyler düşüncenin sürekli kreasyonudurⁱⁱⁱ.

2.Yöntem

Araştırma bilgiyi edinme ve kullanmada Kur'an'da ve Sünnette eleştirel düşünme metodolojisinin nasıl ele alındığı incelenmiştir. Bu amaçla eleştirel düşünmenin temel özellikleri belirlenmiş, bu özelliklerin yerine getirilmesini öneren ayetlerin sayısı ve özü ele alınmıştır. Araştırma nitel yaklaşımla literatür taraması yaklaşımı ile yürütülmüştür. Bu amaçla eleştirel düşünmenin bilgiyi arama, bilgiyi edinme ve kullanmada amaca sahip olma, araştırma-sorgulama, bilgi toplayabilme ve keşfedebilme, bilgiyi edinme ve kullanmada

*Corresponding author: Address: Faculty of Engineering, Department of Civil Engineering Sakarya University, 54187, Sakarya TURKEY. E-mail address: caglar@sakarya.edu.tr, Phone: +902642955752 Fax: +902642955601

amaca sahip olma, araştırma-sorgulama, bilgilere ait kaynakların güvenilirliklerini sorgulama, bilgileri olduğu gibi kabul etmeme, bilgideki çelişki ve tutarsızlıkları yakalayabilme, bilgiden doğru çıkarımlar yapabilme, bilgileri doğru dayanaklarla savunabilme, bilgiyi edinmede gözlem yapabilme, ilişkisiz bilgileri kanıtlardan ayıklayabilme, bilgiye dayalı tahmin ve kanıtları ustaca ve bağımsız biçimde kullanma becerileri ile ilgili ayet-i kerimeler belirlenmiştir. Veriler Ayet-i Kerime sayıları ve anlamları dikkate alınarak yorumlanmıştır.

3.Kuramsal Bilgi

Eleştirel düşünme İngilizce’de akıl yürütme anlamına gelen "reasoning" sözcüğünün kökü olan "reason" kavramının Latince karşılığı "ratio" sözcüğünden gelmektedir. Bu sözcüğün Latince anlamı ise “denge”dir^{iv}. Bu bağlamda eleştirel düşünme, önceki deneyimleri, bilgi ve düşünceleri inceleyip, farklı görüş ve bilgileri tarttıktan sonra dengeli bir yargıya varma anlamına gelmektedir^v.

Günümüz eğitimcileri eleştirel düşünmenin, özel bir düşünce alanına ya da biçimine ilişkin kusursuz düşünceyi ortaya çıkaran disiplinli ve öz denetimli düşünme olduğunu kabul etmekte ve iki biçimde oluştuğunu ifade etmektedirler. Eğer zihinsel süreç özel bir grubun ya da bireyin çıkarlarına hizmet etmek için disipline edilirse, konu ile ilgili diğer kişilerin dışında kalır. Karmaşıktır ve "zayıf duyulu eleştirel düşünme" olarak adlandırılabilir. Eğer karşıt grupların ya da bireylerin çıkarlarını göz önüne almaya disipline edilirse, tarafsızdır ve "sağlam duyulu eleştirel düşünme" olarak adlandırılabilir. Zayıf duyulu ve sağlam duyulu eleştirel düşünme arasındaki farklılık, felsefi temelli bir sayılıdan hareketle ortaya konulabilir. Zayıf duyulu eleştirel düşünme, düşünce analizi, sentez ve değerlendirme gibi eleştirel düşünmenin mikro becerilerinden oluşurken, sağlam duyulu eleştirel düşünme bir soruna ilişkin disiplinli, tarafsız, perspektif içerir. Sağlam duyulu eleştirel düşünme sürecinin doğal sonucu olarak, birey benmerkezciliğin ve kendini aldatmanın neden olacağı tuzaklardan kurtulmuş olur^{vi}.

Eleştirel düşünme konusunda pek çok çalışması bulunan^{vii} Ennis eleştirel düşünme kavramını, bireyin ne yaptığı veya neye inandığıyla ilgili karar verirken akla uygun (reasonable) ve derinlemesine (reflective) düşünmesi olarak tanımlamaktadır. McPeck’ e göre ise, verilen bir disiplin alanının içeriği ve bilgileri üzerinde şüpheli biçimde, derinlemesine düşünerek bir etkinlikle meşgul olma eğilimi veya becerisidir. Bu iki tanım birleştirilirse şöyle bir tanım yapılabilir^{viii}. Eleştirel düşünme, “bireyin ne yaptığı veya inandığıyla ilgili akılcı kararlar verirken şüpheli biçimde ve derinlemesine düşünerek bir etkinlikle meşgul olma eğilimi veya becerisi” dir.

İyi yapılandırılmış bir eleştirel düşünme davranışın dört özelliğinin altını çizer:

- Problemleri tanımlama ve formüle etmenin yanı sıra, onları çözmek için değerlendirme yolları ve önermeler üretme yeteneğidir.
- Akıl yürütmedeki yanlış mantık ilişkilerini fark etmek ve tümevarım ve tümdengelim akıl yürütme yöntemlerini fark etme ve kullanma yeteneğidir.
- Çeşitli kaynaklardan elde ettiği bilgilerden akla uygun sonuçlar çıkarma ve bir sonucu akla uygun şekilde savunma yeteneğidir.
- Gerçekleri ve düşünceleri ayırt edebilme yeteneğidir.
- Eleştirel düşünmeyi betimleyen önemli kavramlardan biri de bağımsız ve özgün düşünmedir. Eleştirel düşünen kişi, başkalarının görüş ve düşüncelerini pasif bir şekilde

kabul etmez, aksine onları analiz ederek, bağımsız şekilde kendi düşüncesini oluşturur. Bu bağımsızlık kişinin zihnini, kalbini ve eylemlerini ^{ix}

- Bu bağlamda eleştirel düşünmenin tanımı ise, bir sorun ya da bir durum üzerine akıl yürüterek (var olan duruma ilişkin bilgi toplamak, varsayımları ve kanıtları belirlemek ve belirlenen kanıtları tartışmak, kişisel çıkarsama ve sentezlerde bulunmak) bir yargıya ulaşmak biçiminde özetlenebilir^x.

Eleştirel düşünme ile ilgili yapılan tanım ve açıklamalara bakıldığında, eleştirel düşünen bireylerin özellikleri hakkında bir fikir edinmek mümkündür ^{xi}. Eleştirel düşünen birey, esnek, yaratıcı, açık görüşlü, sorgulayan, araştıran, meraklı olan, sunulan bilgileri olduğu gibi kabul etmeyen, seçimler yapabilen, aktif, bir amaca sahip olan, kanıtlanmış gerçekler ve öne sürülen iddialar arasındaki farklılığı yakalayabilen, elde edilen bilgilere ait kaynakların güvenilirliklerini test edebilen, ilişkisiz bilgileri kanıtlardan ayıklayabilen, önyargı ve bilişsel hataların farkında olabilen, sözlü ve yazılı dili etkili kullanabilen, karar verme sürecinde; olayları çok yönlü değerlendirebilen, karşılaştıkları durumlara farklı bakış açılarıyla bakabilen, çelişki ve tutarsızlıkları yakalayabilen, iyi gözlemler ve gözlemlerinden doğru çıkarımlar yapabilen, tümevarım ve tümdengelimli muhakeme yapabilen, fikirleri doğru dayanaklarla savunabilen, kendi düşünme süreçlerinin farkında olan bireylerdir ^{xii}; ^{xiii}; ^{xiv}; ^{xv}; ^{xvi}.

Eleştirel düşünen bireyler birçok yönden eleştirel düşünmeyen bireylerden farklı düşünür ve davranırlar. Belki de burada en önemli farklılıklardan bazıları şunlardır: Eleştirel düşünen bireylerin yaşamları boyunca karşılaştıkları her durum veya olayın nedenini anlamaya çalışmaları, bunun altında yatan gerçeklerin neler olabileceğini sorgulamaları, okudukları ve duyduklarının gerçekliği hakkında bilgi edinmeleri, karşılaşmalar problemin üstesinden gelmek için çözümler üretmeye gayret etmeleridir ^{xvii}.

Eleştirel düşünme becerisine sahip olmayan bireyler kendilerini eleştirel olarak değerlendiremediklerinden topluma nasıl katkıda bulunabileceklerinin farkına varamazlar. Bu bağlamda eğitim, bireyleri topluma kazandırma sürecinde bireylerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelidir^{xviii}. Eleştirel düşünmeden yoksun bireyler ise, neyi neden yaptıklarının ayırımına varamazlar. Öğrendikleri düşünceyle zıtlaşan bir düşünceyle karşılaştıklarında, o düşünceyi savunan kişileri susturmanın yollarını ararlar. Kendilerini yenileme ihtiyacı duymazlar. Belli kalıpların içinde kalmışlardır. Bu kişiler, gerçek anlamda yapıcı ve yaratıcı olamazlar ^{xix}.

Eleştirel düşünen bireyin özellikleri ile ilgili pek çok uzman görüş bildirmiştir. Bu özellikler her bir uzmanca farklı şekillerde ifade edilmiş olsa da ortak başlıklar halinde toplanabilir. Bu konuda çalışma yapan ^{xx}; ^{xxi}; ^{xxii}; ^{xxiii}; ^{xxiv}; ^{xxv}; ^{xxvi}; ^{xxvii}; ^{xxviii}; ^{xxix}; ^{xxx}; ^{xxxi}; ^{xxxii}; ^{xxxiii}; ^{xxxiv}; ^{xxxv}; ^{xxxvi} eleştirel düşünen bireyde bulunması gereken niteliklerle ilgili aşağıdaki tespitlerde bulunmuşlardır:

Aktif bir şekilde bilgiyi arama, bilgiyi edinme ve kullanmada amaca sahip olma, araştıran-sorgulayan, bilgi toplayabilen ve keşfedebilen, bilgilere ait kaynakların güvenilirliklerini test edebilme, bilgileri olduğu gibi kabul etmeyen, bilgideki çelişki ve tutarsızlıkları yakalayabilen, bilgiden doğru çıkarımlar yapabilen, bilgileri doğru dayanaklarla savunabilen, bilgiyi edinmede gözlem yapabilen, ilişkisiz bilgileri kanıtlardan ayıklayabilen, kendi düşünme süreçlerinin farkında olan, alternatif aksiyonların/eylemlerin olası sonuçlarını

bilgiye dayalı tahmin etmeye çabalayan, kanıtları ustaca ve bağımsız biçimde kullanan, üretici düşünebilen, açık görüşlü, esnek, etkili soru sorabilen, kanıtlanmış gerçekler ve öne sürülen iddialar arasındaki farklılığı yakalayabilen, karşılaştıkları durumlara farklı bakış açılarıyla bakabilen, meraklı, olayları çok yönlü değerlendirebilen, otoriteleri, geleneksel inançları, dogmaları ve doktrinleri sorgulayabilen, önyargı ve bilişsel hataların farkında olabilen, seçimler yapabilen, sözlü ve yazılı dili etkili kullanabilen, tümevarım ve tümdengelimli muhakeme yapabilen, düşünceleri organize eder ve bunları tutarlı ve öz biçimde ifade eden, güvenilir olan ve olmayan gözlemler ve gerçekler arasındaki farklılıkları bilen, bir kararı desteklemek için yeterli kanıt olmadığında yargıda bulunmayı erteleyen, problem çözen, varsayımları belirleyen, hipotezler formüle eden, tarafsız düşünebilen, ustaca ölçüt belirleyebilen, nedenler üzerinde duran kişidir.

Eleştirel düşünme özelliklerinin bir kişinin karakter özellikleridir. Özelliklerin çoğu tam manasıyla kazanılması veya ona uygun bir şekilde davranılması zor olan şeylerdir. Kararlılık ve uygulamayla zamanla kendi içimizde onları geliştirebiliriz. Belli bir düzeye kadar, kendi içinizde bu özellikleri geliştirmeksizin bir disiplinde veya hayatınızda eleştirel olarak düşünemezsiniz. Eleştirel düşünürler ^{xxxvii} sorular ve olaylar yoluyla yolunu bularak *sebeplerinde güven duyarlar*. Bilmedikleri şeyleri fark eder, zor olsa da hata yaptıklarını fark eder, kurdukları mantığın mükemmel olmadığını bilir, eleştiriyi kabul ederek *zihinsel alçakgönüllülüğü (tevazu) sahiptirler*. Bakış açılarını değiştirebilecek kadar *zihinsel olarak cesurdurlar*. *Zihinsel olarak empati kurarlar*. Yani herhangi bir bakış açısından bakmaya gönüllüdürler ve başka bir bakış açısı içindeki mantığın gücünü hissederler. Eleştirel düşünen bireylerin de en önemli özelliği olaylar karşısında objektif bakış açısı geliştirmeleridir ^{xxxviii}; ^{xxxix}; ^{xl}; ^{xli}; ^{xlii}. *Zihinsel dürüstlüğe sahiptirler*: Gerçeği arayanlardır. Bir konu hakkında düşünürken bedeli yüksek olsa bile ellerinden gelen en mantıklı şeyi yapmaya kararlıdır. *Adil fikirlidirler*: ölçülü ve tarafsız olmak için ellerinden gelenin en iyisini yaparlar. *Zihinsel olarak meşguldürler*: Bir an düşünmek bin yıl ibadetten yeğdir. Derin ve tatmin edici bir şekilde olayları anlamayı ve olaylar hakkında düşünmeyi istemeye dâhil olurlar. *Zihinsel sebata sahiptirler*: mantıklı bir sonuca ulaşmaya kadar ne kadar uzun süre olursa olsun önemli bir zihinsel görevle uğraşmaya isteklidirler. *Zihinsel olarak özerktirler*. Otoriteleri, geleneksel inançları, dogmaları ve doktrinlerden bağımsız olarak düşünebilirler.

4.Bulgular ve Yorum

Kur'an-ı Kerim'de de insanın bilgiyi edinme, kullanma, üretme ve düşünmesi ile ilgili hususlara yoğun olarak ele alınmıştır. Kur'an bilginin edinilmesi ile ilgili konulara değinirken insanların özellikleri ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Aynı zamanda bilginin edinimi ve buna göre nasıl hareket edileceği ile ilgili belirli bir metodolojinin de açıkça Kur'an'da vurgulandığı görülür.

Bu çalışmada eleştirel düşünen insanın özelliklerinden bilginin edinimi, kullanımı, üretilmesi ve düşünülmesi ile ilgili olanlar Kur'an ayetleri, hadisler ve sünnetten uygulamalar ile ilişkilendirilerek bilgiyi edinme ve kullanmada Kur'an ve sünnetin eleştirel düşünme metodolojisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bilgiyi arama, bilgi toplayabilme ve keşfedebilme ile ilgili olarak Ali İmran Süresi 66. Ayet şöyledir; *“İşte sizler böylesiniz; (diyelim ki) hakkında bilginiz olan şeyde tartıştınız, ama hiç bilginiz olmayan bir konuda ne diye tartışıp-duruyorsunuz? Oysa Allah bilir, sizler bilmezsiniz.”* (Ali İmran Suresi, 66) Hayır, zulmedenler, hiçbir bilgiye dayanmaksızın kendi heva (istek ve tutku)larına uymuşlardır. Allah'ın saptırdığını kim hidayete erdirebilir? Onların hiçbir yardımcıları yoktur. (Rum Suresi, 29) Hayır, onların ahiret konusundaki bilgileri 'ard arda toplanıp pekiştirildi, □ hayır, onlar bundan bir kuşku içindedirler; hayır, onlar bundan yana kördürler. (Neml Suresi, 66). İnsanlardan öyleleri vardır ki, bilgisizce Allah'ın yolundan saptırmak ve onu bir eğlence konusu edinmek için sözün 'boş ve amaçsız olanını' satın alırlar. İşte onlar için aşağılatıcı bir azap vardır. (Lokman Suresi, 6) "Ya bilgin ol, ya öğ renci ol veya dinleyici ol, dördüncü olma helak olursun." İbn-i Mace, 229. Hayır; eğer siz kesin bir bilgiyle bilmiş olsaydınız, (Tekasür Suresi, 5) Görüldüğü gibi bilgi edinme ve kullanmada amaca sahip olma, araştırma-sorgulama, bilgi toplayabilme ve keşfedebilme ile ilgili olarak beş ayeti kerime bulunmaktadır.

Kesin ve sağlıklı bilgiye dayanma ile ilgili olarak dört ayet bulunmaktadır. *“Eğer kendilerini bilmediğiniz mü'min erkekler ve mü'min kadınları, bilgisizlik dolayısıyla darmadağın edip de bu yüzden size 'dayanılmaz bir sıkıntı' dokunmayacak olsaydı (o zaman durum farklı olurdu. Durumunun böyle olması,) Allah'ın dilediğini rahmetine sokması içindir. Eğer (karışık yaşayan mü'minler), seçilip ayrılmış olsalardı, muhakkak içlerinden inkar edenleri acı bir azap ile azaplandırırız. (Fetih Suresi, 25) Yeryüzünde kesin bir bilgiyle inanacak olanlar için ayetler vardır. (Zariyat Suresi, 20) Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır; onlar, kesin bir bilgiyle inanmıyorlar. (Tur Suresi, 36) Oysa onların bununla ilgili hiçbir bilgileri yoktur. Onlar, yalnızca zanna uymaktadırlar. Oysa gerçekte zan, haktan yana hiçbir yarar sağlamaz. (Necm Suresi, 28). Görüldüğü gibi ayetler kesin ve sağlıklı bilgiye inanılması ve bununla hareket edilmesine vurgu yapmaktadır.*

Bilgiyi edinme ve kullanmada amaca sahip olma Kur'an'ın temel vurgularındandır. Aşağıdaki ayetler bilgi edinme ve kullanmada belirli bir amacın olmasına vurgu yapmaktadır. *Öyleyse sen sabret; şüphesiz Allah'ın va'di haktır; kesin bilgiyle inanmayanlar sakın seni telaşa kaptırıp-hafifliğe (veya gevşekliğe) sürüklemesinler. (Rum Suresi, 60) İşte böyle, onun yanında "özü kapsayan bilgi olduğunu" (veya yanında olup-biten herşeyi) Biz (ilmimizle) büsbütün kuşatmıştık. (Kehf Suresi, 91) Bu (Kur'an), insanlar için basiret (nuruyla Allah'a yönelten ayet)lerdir, kesin bilgiyle inanan bir kavim için de bir hidayet ve bir rahmettir. (Casiye Suresi, 20) Dediler ki: "(Bütün olup biten,) Bu dünya hayatımızdan başkası değildir, ölürüz ve diriliriz; bizi "kesintisi olmayan zaman" (dehrin akışın)dan başkası yıkıma (helake) uğratmıyor." Oysa onların bununla ilgili hiçbir bilgileri yoktur; yalnızca zannediyorlar. (Casiye Suresi, 24)*

Araştırma-sorgulama ile ilgili olarak Kur'an, önce akli kullanarak düşünen bir toplum olmamızı ve araştırma yapmamızı istemektedir. Zaten İnsan, Allah'ın varlığına ve birliğine ait delilleri müspet ilimlerle araştırarak imanın doruğuna erişebilir. Bu noktada iman, bilimsel araştırma yapmayı gerektirmektedir (Kayadibi, 2006) Ki onlar, 'bilgisizliğin kuşatması' içinde habersizdirler. (Zariyat Suresi, 11) İnsanlardan öyleleri vardır ki, bilgisizce Allah'ın yolundan saptırmak ve onu bir eğlence konusu edinmek için sözün 'boş ve amaçsız olanını' satın alırlar. İşte onlar için aşağılatıcı bir azap vardır. (Lokman Suresi, 6) İlim ve hikmet mü'min'in yitik malıdır; nerede bulursa alır" Mansur Ali Nasıf, et-Tac, Kitabu'l-ilm, Kahire 1961,1, 64. ' diyerek il mi menşeyini sormadan kaybolmuş mal gibi alınmasını istemiştir. "Ya bilgin ol, ya

öğ renci ol veya dinleyici ol, dördüncü olma helak olursun." **İbn-i Mace, 229**. Hayır; eğer siz kesin bir bilgiyle bilmiş olsaydınız, (**Tekasür Suresi, 5**)

Bilgilere ait kaynakların güvenilirliklerini sorgulama ile ilgili olarak "Ey iman edenler! Eğer fasıkın biri size bir haber getirirsen onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa sataşılırsınız da sonra yaptığınızdan pişman olursunuz. (**Hucurat, 6**). Kendilerine güven veya korku hususunda bir haber geldiğinde onu hemen yayıverirler. Halbuki onu peygambere ve aralarında yetkili kimselere götürselerdi, onlardan sonuç çıkarmaya gücü yetenler, onu anlarlardı. Allah'ın üzerinizdeki lütfu ve rahmeti olmasaydı, pek azınız hariç, şeytana uyardınız (**Nisa 83**).

Bilgileri olduğu gibi kabul etmeme ile ilgili olarak Hucurat Suresi 6. Ayete ek olarak "Kendilerine güven veya korku hususunda bir haber geldiğinde onu hemen yayıverirler. Halbuki onu peygambere ve aralarında yetkili kimselere götürselerdi, onlardan sonuç çıkarmaya gücü yetenler, onu anlarlardı. Allah'ın üzerinizdeki lütfu ve rahmeti olmasaydı, pek azınız hariç, şeytana uyardınız". (**Nisa, 83**) ayetinin olduğunu görüyoruz.

Bilgideki çelişki ve tutarsızlıkları yakalayabilme ile ilgili olarak Nihayet geldikleri zaman, (Allah) der ki: "Siz Benim ayetlerimi, bilgi bakımından kavramadığınız halde yalanladınız mı? Yoksa ne yapıyordunuz?" (**Neml Suresi, 84**) ayetinin olduğunu görüyoruz.

Bilgiden doğru çıkarımlar yapabilme ile ilgili olarak "İnsanlardan kimi, Allah hakkında bilgisi olmaksızın tartışır durur ve her azgın-kaypak şeytanın peşine düşer. (**Hac Suresi, 3**) ayetini görüyoruz. Yine yukarıda bahsedilen **Nisa suresi 83**. Ayet de bilgiden doğru çıkarım yapma ile ilgilidir.

Bilgileri doğru dayanaklarla savunabilme ile ilgili 6 ayet-i kerime olduğu görülmektedir. Bu ayetler şöyledir; Hiçbir bilgiye dayanmaksızın insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurup iftira düzenden daha zalim kimdir? Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. (**En'am Suresi, 144**) Bir de hiçbir bilgiye dayanmaksızın O'na oğullar ve kızlar yakıştırıp-uydurdular. O ise nitelendiregeldikleri şeylerden Yücedir, uzaktır. (**En'am Suresi, 100**) Çocuklarını hiçbir bilgiye dayanmaksızın akılsızca öldürenler ile Allah'a karşı yalan yere iftira düzüp Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiklerini haram kılanlar elbette hüsrana uğramışlardır. Onlar, gerçekten şaşırıp sapmışlardır ve doğru yolu bulamamışlardır. (**En'am Suresi, 140**) Andolsun, Biz onlara bir kitap getirdik; iman edecek bir topluluğa bir hidayet ve bir rahmet olmak üzere bir bilgiye dayanarak onu çeşitli biçimlerde açıkladık. (**Araf Suresi, 52**) Hayır, zulmedenler, hiçbir bilgiye dayanmaksızın kendi heva (istek ve tutku)larına uymuşlardır. Allah'ın saptırdığını kim hidayete erdirebilir? Onların hiçbir yardımcısı yoktur. (**Rum Suresi, 29**) Sizin yaratılışınızda ve türetip-yaydığı canlılarda kesin bilgiyle inanan bir kavim için ayetler vardır. (**Casiye Suresi, 4**)

Bilgiyi edinmede gözlem yapabilme ile ilgili **Âl-i İmran, 190-191**. Ayetler dikkat çekmektedir. Bu ayetlerde "Gerçekten de yerlerin ve göklerin yaratılışında, gün ve gecenin uzayıp ksalmasında akıl sahipleri için muhakkak birçok işaretler vardır. Bu gibi kimseler ayakta iken, otururken ve yatıp uzandıkları yerde Allah'ı tefekkür ederler, gökyüzü ve yeryüzünün yaratılışını inceden inceye düşünürler (ve şöyle derler): -Ya Rabbi! Sen bunları boş yere yaratmadın. Seni yüceltir, ululuğunu kabul ederiz. Sen bizi cehennem azabından koru..." (**Âl-i İmran, 190-191**). Ayeti belirlenmiştir.

İlişkisiz bilgileri kanıtlardan ayıklayabilme ilgili olarak *Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme; çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur. (İsra Suresi, 36)* ayetinin olduğu görülmektedir.

Bilgiye dayalı tahmin etmeye çabalama ile ilgili olarak *Dediler ki: "Eğer Rahman dilemiş olsaydı, biz onlara ibadet etmezdik." Onların bundan yana hiçbir bilgileri yoktur. Onlar, yalnızca 'zan ve tahminle yalan söylüyorlar.'* (**Zuhruf Suresi, 20**) *"Gerçekten Allah'ın va'di haktır, kıyamet-saatinde hiçbir kuşku yoktur" denildiği zaman, siz: "Kıyamet-saati de neymiş, biz bilmiyoruz; biz yalnızca bir zan (ve tahmin)da bulunup zannediyoruz; biz, kesin bir bilgiyle inanmakta olanlar değiliz" demiştiniz. (Casiye Suresi, 32)* ayetleri mevcuttur.

Kanıtları ustaca ve bağımsız biçimde kullanma becerisi ile ilgili olarak *Böylece İbrahim'e, -kesin bilgiyle inananlardan olması için göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk. (En'am Suresi, 75)* *Bir de hiçbir bilgiye dayanmaksızın O'na oğullar ve kızlar yakıştırap-uydurdular. O ise nitelendiregeldikleri şeylerden Yücedir, uzaktır. (En'am Suresi, 100)* *Onlar, Allah'ı bırakıp da (Allah'ın) kendisine bir delil indirmedeği ve haklarında (hiçbir) bilgileri olmayan şeylere tapıyorlar. Zulmedenler için hiçbir yardımcı yoktur. (Hac Suresi, 71)* *Bu durumda siz onu (iftirayı) dillerinizle aktardınız ve hakkında bilginiz olmayan şeyi ağızlarınızla söylediniz ve bunu kolay sandınız; oysa o Allah Katında çok büyük (bir suç)tür. (Nur Suresi, 15.)* *İşte sizler böylesiniz; (diyelim ki) hakkında bilginiz olan şeyde tartıştınız, ama hiç bilginiz olmayan bir konuda ne diye tartışıp-duruyorsunuz? Oysa Allah bilir, sizler bilmezsiniz. (Ali İmran Suresi, 66)* ayetlerinin olduğu görülmektedir.

5.Sonuç ve Tartışma

Görüldüğü gibi Kur'an-ı Kerim'de eleştirel düşünmenin bilgiyi arama, bilgiyi edinme ve kullanmada amaca sahip olma, araştırma-sorgulama, bilgi toplayabilme ve keşfedebilme ile ilgili olarak altı; kesin ve sağlıklı bilgiye dayanma ile ilgili olarak dört; bilgiyi edinme ve kullanmada amaca sahip olma ile ilgili olarak dört; araştırma-sorgulama ile ilgili olarak üç; bilgilere ait kaynakların güvenilirliklerini sorgulama ile ilgili olarak iki; bilgileri olduğu gibi kabul etmeme ile ilgili olarak bir; bilgideki çelişki ve tutarsızlıkları yakalayabilme ile ilgili olarak bir; bilgiden doğru çıkarımlar yapabilme ile ilgili olarak iki; bilgileri doğru dayanaklarla savunabilme ile ilgili olarak altı; bilgiyi edinmede gözlem yapabilme ile ilgili olarak bir; ilişkisiz bilgileri kanıtlardan ayıklayabilme ile ilgili olarak bir; bilgiye dayalı tahmin etmeye ile ilgili olarak iki; kanıtları ustaca ve bağımsız biçimde kullanma ile ilgili olarak beş Ayet-i Kerime bulunmaktadır. Bu şekilde otuzaltı Ayet-i Kerime'nin bilginin edinimi ve kullanımı ile ilgili olduğu görülmektedir.

Hadis ilmi de bu konuda Cerh ve ta'dil usulüne riayet eder. Cerh ve ta'dil, İslâm şeriatını korumak, onu hatadan, yalan yanlış rivayetlerden uzak tutmak endişesinden doğmuştur; zira dini hükümlere mesnet teşkil eden hadislerin sıhhati, her şeyden önce onları rivayet eden ravilerin adalet ve zabt sebebi, dürüst ve güvenilir olmalarına bağlıdır. Hadis sahih olmalıdır ki o hadise dayanılarak verilen hüküm sahih olsun. Ravi de kusursuz olacaktır ki rivayet ettiği hadis sahih olabilsin.

Aslında bir haberin kaynağını araştırmak, Kur'an-ı Kerim'de Mü'minlere verilen ilahi emirler arasındadır: “Ey iman edenler! Size yoldan çıkmış (fasık) birisi bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz. Sonra da yaptığınıza pişman olursunuz.” Tabi’î âlim Muhammed b. Şirin de dinî nakillerin kimlerden alındığına dikkat edilmesi gereğine işaret ederek şunları söylemiştir: “Hadisler dinin ta kendisidir. Bu itibarla kişi dinini kimlerden aldığına dikkat etmelidir.”^{xliii}

Önce ayetten, daha sonra tâbi’î âlimlerinden birinin sözlerinden anlaşılmaktadır ki, hadislerin sıhhatine hükmedebilmek için ilk evvel onları nakleden ravilerin güvenilir kimseler olup olmadıklarının tespit edilmesi gerekir. Bunun için hadis âlimleri hadislerin sahih ve makbul olanlarını zayıflarından ve Hz. Peygambere ait olmayan uydurmalarından ayırt edebilmek için ravilerin kimliklerini, kişiliklerini, hadis rivayet kaidelerine ne derece riayet ettiklerini, rivayet ettikleri hadisleri hıfz etmekte olduğu kadar başkalarına nakletmekteki dikkat ve itinalarını, nihayet İslâm Dini’nin emir ve yasaklarına riayet derecelerini titiz ve tarafsız bir anlayışla tenkide tâbi tutmuşlardır. Bu tenkit sonucu rivayetleri makbul görülenlerle naklettiği hadislerle itibar edilemeyecek olan raviler tespit edilmiştir. Cerh ve ta’dil, bir bakıma bu tespittir.^{xliiv}

Hadisçilerin, hadis nakledilen kişilerin doğruluğunu tespit etmek hususunda ne kadar titiz oldukları şu hikâyeyle ispatlanmaya çalışılmıştır: “Buhari, kendisinden hadis naklettiği bir kişiyi görmek için onun bulunduğu yere uzun bir yolculukla seyahat eder. O yere vardığında, bu kişinin atına yiyecek verecekmiş gibi yapıp atı çağırdığını ve sonunda ata yiyecek vermediğini görür. Bunun üzerine ‘Atı kandıran insanları da kandırabilir’ diye, onun naklettiği hadisi almaz.”^{xlv, xlivi}

Bilgiyi edinme ve kullanma süreçlerinde Kur’an ve Sünnet eleştirel düşünme metodolojisine tam olarak sahiptir. Eleştirel düşünme kavramı uluslararası literatüre sistematik olarak 1800’lü yıllardan sonra girmiş olmasına rağmen İslam dininin temel kaynakları başından beri eleştirel düşünme kavram ve yöntemini uygulamıştır. Bir Müslüman olarak bize düşen kendi inanç sistemimizde yer alan yöntemleri dini bilimler, eğitim bilimleri, felsefe ve psikoloji alanlarında kendi kaynaklarımızla ilişkilendirilerek ortaya koymaktır.

ⁱ Gündoğdu, H. (2009). Eleştirel düşünme ve eleştirel düşünme öğretimine dair bazı yanlışlar. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 57-74.

ⁱⁱ Lipman, Matthew (2003). *Thinking in Education*, Cambridge: Cambridge University.

ⁱⁱⁱ Kurnaz, A. (2014)., *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*.Konya: Eğitim Akademi Kitabevi. İkinci Baskı.

^{iv} Fisher, R. (1990). *Teaching Children To Think*. London: Stanley Thornes Publishers Ltd.

^v Doğanay, A. Ünal, F. (2006). Eleştirel Düşünmenin Öğretimi. Ali Şimşek (Edit.), İçerik Türlerine Dayalı Öğretim (ss: 209-264). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

^{vi} Demirel, Ö., Ş. Semih. (2005). *Öğretimde Çağdaş Yaklaşımlar*. Ankara. Pegema Yayıncılık.

^{vii} Ennis, R. H. (1989). *Goals for Critical Thinking Curriculum*. A. Costa (ed), *Developing Minds: A Source Book For Teaching Thinking*. Virginia: Association For Supervision And Curriculum Development, 54-57.

^{viii} McPeck, John. E. (1981). *Critical Thinking and Education*. England Oxford: Martin Robenson.

- ^{ix} Doğanay, A. Ünal, F. (2006). Eleştirel Düşünmenin Öğretimi. Ali Şimşek (Edit.), İçerik Türlerine Dayalı Öğretim (ss: 209-264). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- ^x Demir, M. K. (2006). Demokrasi Eğitimi Ve Sınıf Öğretmenlerinin Demokratik Davranışları. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Kongresi Bildiri Kitabı 1. Cilt. Ankara: Kök Yayıncılık.
- ^{xi} Küçük, D. P., & Uzun, Y. B. (2013). Müzik öğretmeni adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 14(1).
- ^{xii} Branch, J. B. (2002). The relationship among critical thinking, clinical decision making and clinical practica: A comparative study. Yayınlanmamış doktora tezi. University Of Idaho, Idaho.
- ^{xiii} Kökdemir, D. (2003). Belirsizlik durumlarında karar verme ve problem çözme. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- ^{xiv} Kaloç, R. (2005). Orta öğretim kurumu öğrencilerinin eleştirel düşünme becerileri ve eleştirel düşünme becerilerini etkileyen etmenler. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ^{xv} Bökeoğlu, O. Ç., & Yılmaz, A. G. K. (2005). Üniversite Öğrencilerinin Eleştirel Düşünmeye Yönelik Tutumları İle Araştırma Kaygıları Arasındaki İlişki. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 41(41), 47-67.
- ^{xvi} Akar, C. (2007). İlköğretim öğrencilerinde eleştirel düşünme becerileri. Yayınlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ^{xvii} Özdemir, S. M. (2005). ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ELEŞTİREL DÜŞÜNME BECERİLERİNİN. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 3(3), 297-316.
- ^{xviii} Dutoğlu, G., & Tuncel, M. (2008). Aday öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilimleri ile duygusal zekâ düzeyleri arasındaki ilişki. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.
- ^{xix} Özden, Y. (2003). Öğrenme ve Öğretme. Ankara. Altıncı Baskı. Pegema Yayıncılık.
- ^{xx} Facione, N. C., P. A. Facione, (1996). Externalizing The Critical Thinking İn Knowledge Development And Clinical Judgment. Nursing Outlook, 44, 129-136.
- ^{xxi} Branch, J. B. (2002). The relationship among critical thinking, clinical decision making and clinical practica: A comparative study. Yayınlanmamış doktora tezi. University Of Idaho, Idaho.
- ^{xxii} Schafersman, S. D, (1991). An Introduction to Critical Thinking. <http://www.freeinquiry.com/criticalthinking.html> adresinden Temmuz 2008 tarihinde alınmıştır.
- ^{xxiii} Kaloç, R. (2005). Orta öğretim kurumu öğrencilerinin eleştirel düşünme becerileri ve eleştirel düşünme becerilerini etkileyen etmenler. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ^{xxiv} Bökeoğlu, O. Ç., & Yılmaz, A. G. K. (2005). Üniversite Öğrencilerinin Eleştirel Düşünmeye Yönelik Tutumları İle Araştırma Kaygıları Arasındaki İlişki. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 41(41), 47-67.
- ^{xxv} Akar, C. (2007). İlköğretim öğrencilerinde eleştirel düşünme becerileri. Yayınlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ^{xxvi} Küçük, D. P., & Uzun, Y. B. (2013). Müzik öğretmeni adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 14(1).
- ^{xxvii} Özden, Y. (2003). Öğrenme ve Öğretme. Ankara. Altıncı Baskı. Pegema Yayıncılık.
- ^{xxviii} M. Nosich, G. (2012). Eleştirel Düşünme ve Disiplinlerarası Eleştirel Düşünme Rehberi. Çeviren. Birsal Aybek. Anı Yayınları. Ankara, 2012.

- xxix Beyer, B. K. (1991). Practical Strategies For The Direct Teaching Of Thinking Skills. A. Costa (editör). Developing minds, Volume 1. Alexandria: Virginia. Ascd.
- xxx Ekinci, Ö., & Aybek, B. (2010). Öğretmen adaylarının empatik ve eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. İlköğretim Online, 9(2).
- xxxi Doğanay, A., Taş, M. A., & Erden, Ş. (2007). Üniversite öğrencilerinin bir güncel tartışmalı konu bağlamında eleştirel düşünme becerilerinin değerlendirilmesi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 13(4), 511-546.
- xxxii Paul, R. W., L. Elder, (2001). Critical Thinking: Tools For Taking Charge Of Your Learning And Your Life. Upper Saddle River, Nj: Prentice Hall.
- xxxiii Ennis, R. H. (1989). Goals for Critical Thinking Curriculum. A. Costa (ed), Developing Minds: A Source Book For Teaching Thinking. Virginia: Association For Supervision And Curriculum Development, 54-57.
- xxxiv Doğanay, A. Ünal, F. (2006). Eleştirel Düşünmenin Öğretimi. Ali Şimşek (Edit.), İçerik Türlerine Dayalı Öğretim (ss: 209-264). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- xxxv Bailin, S., Case, R., Coombs, J. R., & Daniels, L. B. (1999). Conceptualizing critical thinking. Journal of Curriculum Studies, 31(3), 285-302.
- xxxvi Şahinel, S. (2001). Eleştirel Düşünme Becerileri İle Tümüleşik Dil Becerilerinin Geliştirilmesi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış doktora tezi).
- xxxvii M. Nosich, G. (2012). Eleştirel Düşünme ve Disiplinlerarası Eleştirel Düşünme Rehberi. Çeviren. Birsal Aybek. Anı Yayınları. Ankara, 2012.
- xxxviii Cüceloğlu, D. (2001). İyi düşün doğru karar ver. 36. Baskı. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- xxxix Beyer, B. K. (1991). Practical Strategies For The Direct Teaching Of Thinking Skills. A. Costa (editör). Developing minds, Volume 1. Alexandria: Virginia. Ascd.
- xl Facione, N. C., P. A. Facione. (1996). Externalizing The Critical Thinking In Knowledge Development And Clinical Judgment. Nursing Outlook, 44. 129-136.
- xli Ekinci, Ö., & Aybek, B. (2010). Öğretmen adaylarının empatik ve eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. İlköğretim Online, 9(2).
- xlii Paul, R. W., L. Elder, (2001). Critical Thinking: Tools For Taking Charge Of Your Learning And Your Life. Upper Saddle River, Nj: Prentice Hall.
- xliii http://hadis.diyanet.gov.tr/hadis_sozlugu.aspx?harf=C&id=1116
- xliv (http://hadis.diyanet.gov.tr/hadis_sozlugu.aspx?harf=C&id=1116).
- xliv (<http://www.kurandakidin.com/12-bazi-onemli-hadis-uyduruculari/>
- xlvi <http://www.diniyazilar.com/2014/10/buhari-ve-atini-kandiran-adam/>)